

הרב מ. יהודה שטרן
רב הישוב אלקנה

עֲרֻבוֹת

א. במדרש ילקוט שמעוני, תהלים פ"ט מובאת דרשה על הפסוק: "משכיל לאיתן האזרחי, חסדי ד' עולם אשירה לדור ודור אודיע אמונתך בפי כי אמרתי עולם חסד יבנה שמים תכון אמונתך בהם" ... אמרו לו לאיתן, על מה העולם עומד? אמר להם: על החסד. שנאמר: "והוכן בחסד כסאו". משל למה הדבר דומה, לכסא של ארבע רגלים והיה האחד מתמוטט, שהיא קטנה (כלומר, שהוא קצר), נטל צרור וסמכו. כך היה כסא של הקב"ה כביכול מתמוטט עד שסמכו הקב"ה. ובמה סמכו? - בחסד! הוי אומר "אמרתי עולם חסד יבנה". וכן דוד אומר "לעושה השמים בתבונה כי לעולם חסדו". על מה הם עומדים? על החסד. שנאמר "כי לעולם חסדו" ... עכ"ל המדרש.

יש כמה תמיהות במדרש זה אך אנו נתמקד בתמיהתו של המהר"ל מפראג (נתיבות - עולם ח"א נתיב החסד): מדוע דוקא החסד סומך את כסא ד' ולא, למשל, המשפט? זאת בעקבות מה שמסבירים המפרשים שארבעת רגלי הכסא הם: דין, אמת, שלום וחסד.

מסביר ועונה המהר"ל שידוע הרי שאין העולם יכול לעמוד במדת המשפט (שהוא דין). כיון שבמידה זו הקב"ה מדקדק כחוט השערה וכמו שנאמר "וסביביו נשערה מאד". וא"כ לאף אדם וכ"ש לעולם אין בטחון שיצא זכאי בדין. יוצא שאם נתבסס על מידה זו הרי עתידנו נוטה והעולם נוטה, לכאן ולכאן כמתמוטט ומתנדנד. אין בכך עכ"פ יציבה טובה. לכן אמרו, על מה העולם עומד עמידה בטוחה ויציבה כלומר כסא ד' שהוא הנהגתו בעולם, כמו שכתב הרמב"ם בתחלת מורה נבוכים - על החסד. בהנהגה זו יש לעולם קיום ברור ומובטח. למדרש זה וביאורו על פי מהר"ל יש משמעות עמוקה ביותר כפי שנבאר בהמשך.

ב. בתפילת הימים הנוראים אנו זועקים: "ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה". כוונתנו ואמונתנו שעמודים אלו אכן יכולים לתקן. נתמקד יותר בענין צדקה וחסד היכולים להעביר את רוע הגזירה. [ואין כאן המקום לברר ולדקדק בהבדל בין צדקה וחסד] מקובל בתפיסת העולם הרגילה של בני אדם, שלעשות חסד או צדקה זה טוב ונכון, כי זה ממצוות שבין אדם לחברו, זה מביע טוב לב וכו'. במיוחד יש בכך תקון החברה וכמו שכבר כתב בספר החינוך. אולם לצורך הבנה מעמיקה יותר יש לברר כמה דברים: מה

משמעות הצדקה והחסד למקבל - מעבר לצד הטכני - פיזי? ומה משמעותם לנותן? האם כשאחד עושה צדקה וחסד עם חברו, האם זהו ענין השייך והנוגע רק ביניהם או יותר מכך? ומנין נובע הרצון לעשות חסד? האם יש לחסד "חוקים" או שזהו "שטח" פרוץ בלי כללים? ועוד כהנה וכהנה שאלות לבירור.

הנה כבר ענינו ואמרנו שאין העולם יכול להתקיים בדין לפיכך שותף החסד בבריאתו. אך אין זה פשוט: כי הרי אפשר לומר שזה מצד הקב"ה! כלומר מצד יחסו של הקב"ה לבני אדם - אי אפשר להשתיתו על דין בלבד, כי אי אפשר לעמוד בדינו של הקב"ה. אך מדוע, בין בני אדם, בינם לבין עצמם - בין אדם לחבירו - אי אפשר לנהוג רק על פי דין? אדרבא, אולי כך יותר טוב, כי אז "סוף סוף" יהיה סדר ומשפט! אך באמת מצאנו שחז"ל מתנגדים לדרך כזו. שהרי כך ניתחו הם ז"ל את סיבת חורבן ירושלים ואמרו: "לא חרבה ירושלים אלא על שהעמידו דיניהם על דין תורה ולא עשו לפנים משורת הדין" [בבא מציעא ל, ב].

בהכרח אנו מגיעים למסקנה שכוונת חז"ל באמרם שהקב"ה ברא העולם בשיתוף מדת החסד והרחמים אינה באה לתאר את העולם וקיומו מצד הקב"ה אלא מצד בני אדם! ויש קשר הדדי ביניהם.

ג. הרמח"ל ב"ספר הדרכים" כתב: "הנה התכלית בבריאה היה להיטיב מטובו, יתברך שמו, לזולתו... ועל כן, בהיות חפצו ית"ש להיטיב לזולתו, לא יספיק לו בהיותו מטיב קצת טוב! אלא בהיותו מטיב תכלית הטוב שאפשר לברואים שיקבלו! ובהיותו הוא לבדו, ית"ש, הטוב האמיתי, לא יסתפק חפצו הטוב אלא בהיותו מהנה לזולתו בטוב שהוא עצמו שהוא בו ית"ש מצד עצמו, שהוא הטוב השלם והאמיתי"... מדבריו למדנו כמה יסודות מפתח בענין החסד:

1. תכלית הבריאה וענינה הוא להיטיב לברואים. ומתוך מה שכתבנו לעיל זוהי א"כ גם תכלית הברואים עצמם להיטיב לזולתם ובוזה הם דבקים במידותיו. ועוד שמכח התכלית הכללית נובעת תכליתם זו והיא גילוייה השלם!

2. הרצון להיטיב הוא בכל היכולת. לא קצת טוב, אלא ככל שיכול המקבל לקבל. [ולא יותר. כי אז זוהי פריצת המסגרת ומביאה לידי זנות וכפי שנאמר בעריות "חסד הוא". וכן אצל בנות לוט ואביהם דרשו חז"ל "עולם חסד יבנה"].

3. אין המדובר כאן באיזו הטבה חיצונית, אלא בנתינת הטוב שבך, שהוא מהותך - לאחר. באותה "רמה" שלך ובאותו סוג טוב.

באופן יותר מבואר כתב ר' משה קורדובירו ב"תומר דבורה": "האדם ראוי שיתדמה לקונו ואז יהיה בסוד הצורה העליונה צלם ודמות... שהרי עיקר הצלם והדמות העליון (של הקב"ה, כביכול) הן פעולותיו... לפיכך ראוי שידמה אל פעולות הכתר. והן י"ג מידות של רחמים עליונות ורמוזות בסוד הפסוקים "מי איל כמוך וכו'". (מיכה ז'). ושם במידה הששית כתב: "כי חפץ חסד הוא - הלא כבר פירשנו... שיש בהיכל ידוע מלאכים ממונים לקבל גמילות - חסדים שאדם עושה בעולם - הזה. וכאשר מידת הדין מקטרגת על ישראל, מיד אותם המלאכים מראים החסד ההוא, והקב"ה מרחם על ישראל מפני שהוא חפץ בחסד. וכמו שהיה בזמן החורבן שנאמר לגבריאל (המלאך) בא אל בינות לגלגל וגו' כי הוא שר הדין והגבורה... והיה הדין מתחזק עד שביקש לקעקע ביצתן של ישראל מפני שנתחייבו כליה... א"כ במידה זו ראוי לאדם להתנהג אף אם ראה שאדם עושה לו רע ומכעיסו, אם יש בו צד טובה שמטיב לאחרים, או מידה טובה שמתנהג כשורה, יספיק לו צד זה לבטל כעסו מעליו וירצה לכו ויחפוץ חסד..."

אחר זמן, ראיתי ספור חסידי שמספר הרב זווין זצ"ל ויש בו קצת דוגמא לדברים. וכך מספר: "יהודים פשוטים, בני כפר, באו פעם להרבי ר' ישראל מרוזין ז"ל. השנה שנת בצורת היתה ובקשו ממנו שיברך אותם שירדו גשמים. אמר להם הצדיק: הרי כתוב בתורה: אם בחוקתי תלכו ונתתי גשמיכם בעיתם. נענה אחד הכפריים ואמר: - מה הרבי מספר לנו מעשיות על תורה? כן תורה, לא תורה, אנו זקוקים לגשם! מששמע הצדיק מיני דבורים כאלה, עזב אותם והלך להכנס לחדרו בלי להשיב להם דבר. נודדו אחד מהם, רץ אל הצדיק ואמר: - רבנו! הלא בתורה הקדושה כתוב כך: 'למען אנסנו הילך בתורתו אם לא'. כלומר, בין אם ילך בתורתו ובין אם לא ילך הקב"ה מבטיח שינשאו וירוממו! דברים תמימים אלה שיצאו מלב יהודי פשוט השפיעו על הצדיק. חזר אליהם וברכם: יהי רצון שהשי"ת ישמע בקשתכם ויוריד גשמיכם בעתם. והכפריים יצאו מאתו שמחים וטובי לב".

ד. הנהגה זו של הקב"ה, מקור החסד, באה לידי ביטוי בסליחות ליום שני של עשי"ת מר' שמעון בר' יצחק ממגנצא (תחינה נ"ט): "שערי שמים... הפתחו לחנון יפת פעמים... שערי ערבות שבו ברכות רבות וגנזי צדקה וחסד וכל טובות הפתחו לחנון בני שלשת אבות ותעל תפלתם פני רוכב ערבות". תחנה זו, נראה שמבוססת על הגמרא בחגיגה (יב,ב): "א"ר יהודה שני רקיעים הם... ריש לקיש אמר, שבעה ואלו הן: וילון, רקיע, שחקים, זבול, מעון, מכון, ערבות" ושם הגמרא מונה תפקידו של כל אחד. ובערבות כתוב לאמר: "ערבות - שבו צדק משפט וצדקה גנזי חיים וגנזי שלום וגנזי ברכה ונשמתן

של צדיקים ורוחות ונשמות שעתיד להבראות וטל שעתיד הקב"ה להחיות בו מתים... אופנים ושרפים וחיות הקודש ומלאכי השרת וכסא הכבוד מלך א"ל חי רם ונשא שוכן עליהם שנאמר 'סולו לרוכב בערבות ביה שמר!'. זהו איפוא, מקור החסד שהעולם עליו. ויתרה מכך. טבע העולם מתאים לחסד ואף עוזר לחסד! אין כאן ענין חיצוני ש"הושתל" בעולם, אלא זו מהות אחת.

כך נבין גם את הגמרא במסכת בבא - בתרא (י,א): "ר' מאיר אומר, יש לו פתחון פה לבעל הדין להשיבך ולומר לך, אם אלקיכם אוהב עניים, למה אינו מפרנסו? אמור לו, כדי שאנצל בהם אני מדינה של גהינם. וזו שאל טורנוסרופוס את ר' עקיבא, אם אלקיכם וכו' אמר לו מפני שננצל וכו'. אמר לו (טורנוסרופוס): זו הוא המחייבתן לגיהנם. ואמשול לך משל למה הדבר דומה, למלך שכעס על עבדו וחבשו בבית האסורים וגזר עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו. הלך אדם אחד והאכילוהו והשקהו. לכששמע המלך - לא יכעס עליו?! ואף אתם קרויים עבדים שנאמר "כי לי בני ישראל עבדים!" אמר לו ר' עקיבא, אמשול לך משל למה הדבר דומה, למלך שכעס על בנו וחבשו בבית האסורים וציוה שלא להאכילו ושלא להשקותו. עמד אחד והאכילוהו והשקהו. לכששמע המלך - לא דורון משגר לו?! אף אנו קרויים בנים שנאמר "בנים אתם לד' אלקיכם וכו'". עד כאן דברי הגמרא.

ההבדל בין ר"ע וטורנוס הוא בתפיסת העולם. אצל טורנוס אנו עבדים בלבד. וכידוע עבד איננו חלק מאישיותו של האדם. הוא רק רכוש. כלומר דבר שמחוץ לו. ועל כן אין סיבה נכונה להאכילו ולהשקותו כי הרי אין זה רצונו של האדון. אולם ר' עקיבא למד שאנו בנים. וזה הצד האמיתי יותר שלנו. וכידוע "ברא כרעא דאבוה" - הבן חלק מהאב. וא"כ בעומק הענין רצון האב להיטיב לבנו ועל כן זו סיבה נכונה להאכילו ולהשקותו. יותר מכך. משמעות הדבר, שתבנית העולם ותבנית הקשר בין ישראל לאביהם ובין ישראל לבין עצמם הוא תבנית של חסד. העולם מובנה בתבנית של חסד ממקור החסד.

וכך אנו מוצאים במדרש ילקוט - שמעוני יהושע (רמז תקכ"ב) על הפסוק "כי חסד חפצתי ולא זבח": "אמר הקב"ה, חביב עלי חסד שאתם גומלים זה לזה יותר מכל זבח וזבח שלמה לפני 'אלף עולות יעלה שלמה'. פעם אחת היה רבן יוחנן בן זכאי מהלך בירושלים והיה ר' יהושע מהלך אחריו. אמר לו, אוי לנו על הבית שהוא חרב, מקום שמתכפרים בו עוונותינו. אמר לו: בני, אל ירע לך, כי יש לנו כפרה כיוצא בו, ואיזה זה - גמילות חסדים". במדרש זה אנו מוצאים פן נוסף למשמעות החסד. וכפי שמבאר המהר"ל מפראג ב"נתיבות עולם", שהחסד מהוה כפרה משום שעל ידי החסד האדם מזכך את עצמו מן החומר ועל ידי כך הוא מתעלה ומתרומם. לכשתמצי לומר, מתעלה

ושב אל מקורו, אל רוכב ערבות. וכדברי המדרש בילקוט - שמעוני רות (רמז תר"ב): "נאמר 'שלם ד' פעלך אשר באת לחסות בצל כנפיו'. אמר ר' אבין, יש כנפים לארץ... כנפים לשחר... לשמש... לכרובים... לחיות... לשרפים. אמר ר' אבין, גדול כוחן של גומלי חסדים שאין חסים לא בצל כנפי הארץ ולא בצל כנפי השחר... השמש... החיות... שרפים, אלא בצלו של הקב"ה שנאמר 'מה יקר חסדך אלקים ובני אדם בצל כנפיך יחסיין'. יש להתבונן שהפסוק לכאורה מדבר על חסדו של אלקים ולא של בני אדם! אלא הן הן הדברים שמלמד המדרש. שבני אדם הגומלים חסד זהו גילוי חסדו של אלקים ועל כן באמת הם חסים בצל כנפיו. ומסביר המהר"ל כנ"ל, שיש כאן שש דרגות, והשביעית שהיא נבדלת ואליה מגיעים גומלי חסדים שהם מתרוממים על הכל.

ה. אולם לא רק במישור הפרטי יש מעלה לחסד. אלא גם במישור הלאומי, הכלל ישראלי.

וכך למדנו במסכת ברכות (ח, א): "תניא, ר' נתן אומר מנין שאין הקב"ה מואס בתפלתן של רבים שנאמר 'הן א"ל כביר לא ימאס' וכתוב 'פדה בשלום נפשי מקרב ל'. אמר הקב"ה, כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ומתפלל עם הצבור, כאילו פדה לי ולבני מבין האומות!"

מסביר המהר"ל, שעל ידי גמילות חסדים ישראל יוצאים מרשות האומות אל הגאולה. ובגאולת ישראל יש כידוע גם גאולת השכינה שגלתה עמם. [מכאן אפשר להסיק עוד, שכדי להשתחרר מ"לחצים" בינלאומיים של אויבים וידידים על מדינת ישראל, יש להוסיף ולהגביר גמילות חסד וכו'.]

ובזה ניכר גם ההבדל בין ישראל ואומות העולם, כדברי הגמרא במסכת בבא־בֵּתֵרָא (י, ב): "...נענה ר' יהושע ואמר 'צדקה תרומם גוי' - אלו ישראל... 'וחסד לאומים חטאת' - כל צדקה וחסד שאומות העולם עושין, חטאת הוא להם. לפי שאין עושין אלא כדי שתמשך מלכותם...!"

כדאי לחתום בדברי ה"שפת אמת" על הגמרא "ולך ד' החסד... לתת לאיש כמעשהו". בתחילה לאיש כמעשהו ולבסוף החסד. וכן היא המדה: בראש השנה הוא המשפט וכמו שכתוב "צדיק ד' בכל דרכיו". וביום הכפורים הוא הסליחה בחסד וזה חסיד בכל מעשיו" כי החתימה ביום הכפורים הוא סוף מעשה המשפט לכן הוא בחסד".